

KONFLIKT, RAT I RASPAD DRUŠTVA

Andrijana Perković Paloš
Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest
E-mail: ppalos.andrijana@gmail.com

U radu se razmatraju ključni čimbenici koji su uzrokovali i doprinijeli razaranju odnosa Hrvata i Srba u Hrvatskoj početkom 1990-ih. Ovisno o pojedinim sredinama, prethodnim međunacionalnim odnosima i iskustvima te infiltriranju velikosrpske propagande u pojedina područja sa znatnim udjelom srpskog stanovništva, došlo je do srpske nacionalne homogenizacije, oružane srpske pobune protiv demokratske hrvatske vlasti i, naposljetku, agresije. Takav razvoj događaja doveo je do hrvatske nacionalne homogenizacije, a zbog agresorskih zločina i ratnih razaranja, u nekim lokalnim zajednicama došlo je do djelomičnog ili, pak, potpunog raspada dotadašnjeg društva.

Ključne riječi: *međunacionalni odnosi, lokalne zajednice, velikosrpska propaganda, nacionalna homogenizacija, rat, raspad društva*

Uvod

Tema ovog rada je urušavanje, a negdje i potpuni raspad društvenih veza između Hrvata i Srba, osobito na područjima s jakim ratnim razaranja, na što su utjecala politička gibanja te sve jače zaoštavanje hrvatsko-srpskih odnosa u drugoj polovici osamdesetih i početkom devedesetih godina. Raspadom Jugoslavije stvorene su prilike za konačno rješenje nacionalnog pitanja koje je dotad bilo pod strogim partijskim nadzorom, da bi završilo na krvav i tragičan način upravo jer se to „tabu“ pitanje desetljećima skupljalo u jedan veliki čvor.

U ovom ću radu prikazati kako su se, promjenama u političkom životu zadnjeg desetljeća Jugoslavije, prožetom velikosrpskim nacionalnim zahtijevanjima prema nesrpskim narodima te buđenjem hrvatskog nacionalizma, mijenjali odnosi pripadnika tih dviju nacija u lokalnim zajednicama. Osvrnut ću se i na važnu ulogu srbijanske propagande koja je iznjedrila srpsku pobunu na hrvatskom teritoriju i to na onim mjestima s najvećom koncentracijom Srba, većinom u ruralnim i nerazvijenim krajevima te koja je na nekim područjima dovela do potpunog raspada društva.

Raspad Jugoslavije

Neriješeno nacionalno pitanje – uvod u raspad države i društva

Jedno od glavnih obilježja monarhističke i socijalističke Jugoslavije bila je koegzistencija različitih naroda unutar njezinih granica te odražavanje političkih gibanja na njihove odnose u onim turbulentnim, ali i mirnijim razdobljima. U prvoj Jugoslaviji, u koju su južnoslavenski narodi ušli kao već oformljene i samosvjesne nacije, bila je izražena dominacija srpskih političkih i vojno-polijskih struktura, kao i povlašteni položaj Srpske pravoslavne Crkve u odnosu na Katoličku. Političko stanje i događaji za vrijeme prve Jugoslavije koji su diktirali neravnopravan položaj nesrpskih naroda, u ovom slučaju hrvatskog, kasnije su doveli do reakcije određenih hrvatskih krugova i manjeg dijela naroda koji su prihvatili fašističku ideologiju kao sredstvo u postizanju cilja što se vidi na primjeru osnivanja ustaškog pokreta i njegovu vodstvu u Hrvatskoj za vrijeme Drugog svjetskog rata. Prvu Jugoslaviju slomio je osovinski napad u samo nekoliko dana; pokazalo se da je većina stanovništva nije htjela braniti. Nastupanjem Nezavisne Države Hrvatske i provođenjem ustaških zločina, hrvatsko-srpski se odnosi gotovo u potpunosti raspadaju, a sudjelovanje u partizanskom pokretu i borbe protiv nacističko-fašističke vojske, u velikoj će mjeri uvjetovati kasniji položaj Srba u Hrvatskoj.

Krajem rata i stvaranjem nove, komunističke Jugoslavije, suživot Hrvata i Srba bio je ideološki definiran, pod strogim partijskim nadzorom, uobličen pod poznatom parolom „bratstvo i jedinstvo“.⁶⁹⁸ Napori i pokušaji za stvaranjem jedinstvene jugoslavenske nacije i brisanjem „nacionalnih posebnosti doživljavali su se, a često su to i bili, kao izraz državnog pritiska i nasilja“.⁶⁹⁹ Ta višenacionalna državna tvorevina odlikovala se kulturno-civilizacijskim, jezičnim i gospodarskim razlikama koje su se za cijelog njezina trajanja pokušavale prekriti i potisnuti. Titova rješenja, koja su se u vrijeme kad ih je donosio činila dobrima i koja su suzbijala rast nacionalizama jugoslavenskih republika, dijelom su nosila „klicu sukoba u devedesetima“ jer višenacionalna zajednica može normalno funkcionirati jedino ako sadrži demokratske institucije, što socijalistička Jugoslavija pod Titovim vodstvom nikako nije imala.⁷⁰⁰ Nedopuštanje i kažnjavanje iskazivanja nacionalnih osjećaja naroda koji su živjeli unutar Jugoslavije jedan je od

⁶⁹⁸ Babić, *Etnonacionalizam i rat*, 91.

⁶⁹⁹ Radelić, „Hrvatska i Jugoslavija“, 755.

⁷⁰⁰ Goldstein, *Hrvatska: 1918. – 2008.*, 589.

razloga njihova burnog izbijanja na površinu, kad su se početkom devedesetih godina raspadom komunističkog sustava i Jugoslavije, stvorile prilike za konačno rješenje nacionalnog pitanja.

Razdoblje nakon smrti jugoslavenskog predsjednika Tita obilježeno je krizom koja se očitovala rastom nezaposlenosti, inflacije i velikim inozemnim dugom, što je poticalo i sve veće razlike njezinih republika. U tim su se razlikama posebno isticale Slovenija i Srbija,⁷⁰¹ a u potonjoj je nakon Titove smrti bilo prisutno „nezadovoljstvo uređenjem Jugoslavije“.⁷⁰² Loše gospodarsko stanje pokazalo se iznimno povoljnom okolnošću za propagandu koja je uslijedila u drugoj polovici osamdesetih godina i koja je poticala Srbe u Hrvatskoj na pobunu, o čemu će kasnije biti riječi.

U sumrak komunizma i druge Jugoslavije najistaknutije dvije ideje rješavanja krize jugoslavenske države i položaja Hrvatske u Jugoslaviji bile su srbijanska na čelu sa Slobodanom Miloševićem i hrvatska na čelu s Franjom Tuđmanom.⁷⁰³ Oba programa sadržavala su svojevrsno rješenje nacionalnog pitanja koje je dominiralo u drugoj Jugoslaviji, a koje je Tito za svog života držao u ravnoteži. Srž nacionalnog pitanja uglavnom su predstavljali hrvatsko-srpski odnosi, s obzirom na to da su ta dva naroda bila najbrojnija u Jugoslaviji,⁷⁰⁴ što će kasnije imati krvav i tragičan ishod.⁷⁰⁵ Političke sukobe, koji su se kasnije pretvorili u rat, uzrokovala su različita stajališta o položaju naroda koji su živjeli unutar Jugoslavije, kao i „različit pristup Jugoslaviji srpskog i nesrpskih političkih programa“,⁷⁰⁶ a ne „etnička mržnja“⁷⁰⁷ među njima. Činjenica je da su oba

⁷⁰¹ Barić, *Srpska pobuna*, 25.

⁷⁰² Isto, 26.

⁷⁰³ Milošević se zalagao za centralističko uređenje Jugoslavije sa srbijanskom dominacijom ili u kasnijem slučaju proširenje srbijanskih granica na zapad, a Tuđman za preuređenje države u konfederaciju. S obzirom na to da se nije mogao postići dogovor o konfederaciji, Hrvatska se odlučila za osamostaljenje što je i provela na temelju volje hrvatskih građana izražene na referendumu u svibnju 1991. godine.

⁷⁰⁴ Ramet, *Balkanski Babilon*, 79.

⁷⁰⁵ O Jugoslaviji kao o okviru protiv jačanja nacionalizama govori i jedan srpski intelektualac, Kajica Milanov, koji zastupa metodu odmazde Srba nad Hrvatima 1969. godine, upravo na način na koji je kasnije i provedena: „Oni koji žele odmazdu protiv Hrvata zbog prošlosti bi baš trebali da žele Jugoslaviju. Jer jedino u toj zajedničkoj državi, dakle Jugoslaviji se takva potpuna odmazda najugodnije može izvesti... Ona bi se u Jugoslaviji lako mogla montirati, kao jedna veća vrsta političkog nereda i sledstveno tome uspostavljanje reda, s tim da Hrvati budu u nepovoljnijem položaju, recimo bez oružja i drugih tehničkih i organizacijskih sredstava“; Baletić, *Hrvatska između agresije*, 27.

⁷⁰⁶ Babić, *Etnonacionalizam i rat*, 176.

⁷⁰⁷ Neki rat između naroda bivše Jugoslavije objašnjavaju „etničkom mržnjom“ (više izraženo u političkim i vojnim krugovima nego u akademskim raspravama). Britanski premijer John Major na Londonskoj konferenciji 1992. govori o „drevnoj mržnji“; pukovnik Bob Stewart, zapovjednik britanskog vojnog kontingenta u Bosni 1992. – 1993. godine govori o „užasnim“ odnosima između Hrvata, Srba i Muslimana stoljećima, što je dovodilo do ratova i masakra; General Sir Michael Rose naglašava „važnost nasilne povijesti regije koja je dovela do pojave fanatičnog nacionalizma i mržnje prema drugim narodima“; Allock, *Explaining Yugoslavia*, 2-3.

naroda pretendirala na isti nacionalni prostor, što je bila i želja tadašnjih „državnih politika koje su početkom 90-ih bile izraz volje obaju naroda dobivene na izborima“.⁷⁰⁸ Do konflikta je došlo i zbog različite interpretacije jugoslavenskog Ustava iz 1974. godine prema kojemu je jugoslavenskim republikama bilo dopušteno pravo na samoodređenje. To je uostalom Hrvatskoj služilo kao legalna podloga za osamostaljenje. Međutim, Srbi su tvrdili da je odcjepljenje Hrvatske od Jugoslavije legitimno, ali da se ne odcjepljuju republike, nego narodi,⁷⁰⁹ što ukazuje na njihovu namjeru odcjepljenja dijela hrvatskog teritorija s većinskim srpskim stanovništvom, što je kasnije i provedeno.

Propaganda, manipulacije i jačanje nacionalizama

Osamdesetih godina sukobi se osjećaju i u znanstvenim krugovima, kad razni povjesničari i publicisti pretjeruju u statistikama stradalih u logorima⁷¹⁰ za vrijeme Drugog svjetskog rata, pogotovo kad se radi o Jasenovcu i Bleiburgu, što ukazuje na činjenicu da još uvijek nije došlo do „iskrenog suočavanja s prošlošću“.⁷¹¹ U srpskim krugovima vlada mišljenje da su Tito i komunisti oštetili Srbe, a posebno su bili ogorčeni na Ustav iz 1974. godine koji je dao veću autonomiju pokrajinama Kosovu i Vojvodini. Srpski politički disidenti, znanstvenici, književnici i umjetnici, okupljeni oko SANU i Srpske pravoslavne Crkve, izražavaju svoje nezadovoljstvo te istupaju s Memorandumom 1986. godine. Iste godine je nekadašnji ministar NDH, Andrija Artuković, optužen i osuđen za masovne progone i ubojstva što je ponovno potaknulo rasprave o ustaškim zločinima nad Srbima i demoniziranju cijelog hrvatskog naroda. Upravo su Memorandum SANU i suđenje Andriji Artukoviću otvorili „Pandorinu kutiju nacionalizma“.⁷¹² Nakon izlaska Memoranduma u političkom diskursu u Srbiji prevladavat će riječi kao što su grobovi, kosti, jame, klanje itd. Tako se govori o Srbima u Hrvatskoj kao o „ostacima zaklanog naroda“, dok je grob „najveća svetinja i najstarija crkva srpskog naroda“, a „srpske granice su tamo gde su srpske jame i grobovi“.⁷¹³ U ožujku 1989. godine beogradska *Ilustrovana*

⁷⁰⁸ Radelić, *Hrvatska i Jugoslavija*, 756.

⁷⁰⁹ Barić, *Srpska pobuna*, 72.

⁷¹⁰ Ramet, *Balkanski Babilon*, 74.

⁷¹¹ Isto, 73.

⁷¹² Isto, 45.

⁷¹³ Antić, *Velikosrpski nacionalni program*, 225.

politika piše da u Kninskoj krajini živi oko 80% Srba, no oni se ipak osjećaju „nacionalno ugroženima“.⁷¹⁴

Kod Srba sve više jača etnonacionalizam koji se očituje u prikazivanju srpske povijesti na epski i mitski način. Čitaju se romani „Molitva“ i „Nož“ Vuka Draškovića, kojeg neki strani autori smatraju začetnikom modernog četništva, koji Srbe priprema na obračun s „ustašama“ i „balijama“.⁷¹⁵ U Memorandumu SANU zaključuje se da se u Hrvatskoj zatire srpski nacionalni identitet,⁷¹⁶ Hrvate smatraju krivcima svojih problema u Jugoslaviji, a sve se više prihvaća teza da su Hrvati Srbima najveći neprijatelji koji ih ugrožavaju i s kojima je život nemoguć.⁷¹⁷ Istodobno se stvara slika o Srbima kao o narodu boljem od drugih, ali i ugroženom, što je „stvorilo povoljnu klimu za kasnije vođenje agresivnog rata protiv nesrpskih naroda“.⁷¹⁸ Upravo ta propaganda ključna je za srpsku pobunu na hrvatskom teritoriju.

Kasnije, u proljeće 1990. godine, događa se „prava invazija“ ostarjelih generala iz Drugog svjetskog rata po srpskim selima na Banovini, Kordunu, Lici, Kninu i istočnoj Slavoniji koji su „vrlo sustavno i promišljeno, oslanjajući se na stara poznanstva i srodstva, kao i na ugled stečen u Drugom svjetskom ratu, razbuđivali su davne traume i uvjeravali zbunjene ljude da se sprema obnova NDH i progon Srba“.⁷¹⁹ Takve pojave također utječu na stav srpskog stanovništva prema svojim hrvatskim sugrađanima pa čak i susjedima, odnosno utječu na pogoršavanje međunacionalnih odnosa u lokalnim zajednicama.

Predratna zbivanja i zaoštavanje međunacionalnih odnosa Prijeratno društveno i gospodarsko stanje

U potrazi za odgovorima o međunacionalnim odnosima za vrijeme rata, odnosno razlogu njihova burnog izbijanja i pucanja na dojučerašnje susjede i prijatelje, potrebno je prvo nešto reći o položaju Srba u hrvatskom društvu za vrijeme druge Jugoslavije i spomenuti određene procese koji su možda olakšali širenje srpske pobune protiv nove hrvatske države i protiv svojih sugrađana hrvatske nacionalnosti. Nije nevažna činjenica da je pobuna buknuła upravo u onim nerazvijenim krajevima, u kojima je srpsko

⁷¹⁴ Barić, *Srpska pobuna*, 43.

⁷¹⁵ Runtić, *Domovinski rat*, 80.

⁷¹⁶ Barić, *Srpska pobuna*, 340.

⁷¹⁷ Žunec, „Socijalna konstrukcija“, 45.

⁷¹⁸ Barić, *Srpska pobuna*, 30.

⁷¹⁹ Magaš i Žanić, *Rat u Hrvatskoj*, 52.

stanovništvo stjecanjem okolnosti bilo većinsko. Osim istočne Slavonije i zapadnog Srijema, općine u kojima su Srbi u Hrvatskoj činili većinu stanovništva, tradicionalno su bile najnerazvijenije u Hrvatskoj, što ne trebamo dovoditi u vezu s etničkom strukturom, nego s poslijeratnim migracijama koje su se odvijale u sklopu tadašnjih modernizacijskih procesa hrvatskog društva, što je dovodilo do pojave srpske većine u nekim gradovima.⁷²⁰

Prema Ljubomiru Antiću, unutar Hrvatske su se provodile dvije vrste asimilacije Srba. Prva je bila tzv. primarna asimilacija do koje je dolazilo unutarnjim migracijama i mješovitim brakovima, a druga je bila sekundarna, što se odražavalo u njihovu olakšanom socijalnom usponu, zbog toga što su smatrani žrtvama i pobjednicima u Drugom svjetskom ratu pa su u nekim područjima i pretjecali Hrvate.⁷²¹ Međutim, kako je pokazao kasniji razvoj događaja, većina Srba nije bila asimilirana, nego je „izgradila visoku frustracijsku toleranciju, prilagodivši se uvjetima“. Jedan od pokazatelja su i sve češći odlasci u crkvu pravoslavnih vjernika što „poprima oblike protestnog ponašanja“⁷²² jer je Pravoslavna Crkva za njih predstavljala dio njihova identiteta.

Kako je već navedeno, postojeće gospodarsko stanje omogućilo je lakše prodiranje velikosrpske propagande među najšire slojeve stanovništva srpske nacionalnosti na hrvatskom prostoru. Dijelovi kao što su Lika, Kordun i Banovina, s velikim udjelom srpskog stanovništva, bili su među nerazvijenim krajevima, što je poticalo iseljavanje Srba u Srbiju ili u druge krajeve Hrvatske te se navodi da su Srbi ondje „došljačka, manjinska i društveno inferiorna grupa, veoma podložni asimilaciji“.⁷²³ Na taj su način gospodarsko stanje i „problemi, kao i prevladavajući demografski procesi, interpretirani kao planska i protusrpska politika u Hrvatskoj“, a nemiri na Kosovu i sve veće iseljavanje Srba s tog područja 1980-ih su „razvijali teze o nezadovoljavajućem položaju Srbije i Srba u Jugoslaviji“.⁷²⁴ Sve to je omogućavalo Miloševiću da se nametne kao zaštitnik i vođa Srba u poboljšanju njihova položaja diljem Jugoslavije.

Upravo će Srbi koji su živjeli u ruralnim i tradicionalnim područjima biti najaktivniji u pokretanju pobune protiv hrvatske države, za razliku od Srba koji su se „u sklopu demografskih, gospodarskih i društvenih procesa“ preselili u veće hrvatske gradove.⁷²⁵ S

⁷²⁰ Antić, *Velikosrpski nacionalizam*, 230.

⁷²¹ Isto

⁷²² Isto, 232. Sličan slučaj dogodio se i s dijelom hrvatskog stanovništva koje je nakon uspostave višestranačja i slobodne hrvatske države pohrlilo u crkve.

⁷²³ Barić, *Srpska pobuna*, 28.

⁷²⁴ Isto

⁷²⁵ Isto, 40.

obzirom na teritorijalni raspored Srba u Hrvatskoj, pobuni su se uglavnom pridružila područja koja neposredno nisu bila isprekidana selima s hrvatskom većinom, a za mirno rješenje sukoba bili su opredijeljeni Srbi u većim hrvatskim gradovima.⁷²⁶ Dakako, bilo je i urbanih Srba koji su se pridruživali oružanoj pobuni 1990. godine, ali omjer je ipak išao u korist ruralnih Srba, pogotovo onih s kninskog područja u kojem je gospodarsko stanje bilo slabo, „sa znatnim brojem nezaposlenih (...) Bilo je očito da su problemi Knina prije svega povezani s teškim gospodarskim stanjem, koje je vladalo u cijeloj Jugoslaviji i Hrvatskoj, a posebno se osjećalo u nerazvijenim područjima sjevernodalmatinskog zaleđa.“⁷²⁷ Ipak, nacionalno i političko pitanje u njihovim su zahtjevima bili vodeći.

Urušavanje odnosa u lokalnim zajednicama Međunacionalni odnosi Hrvata i Srba u Jugoslaviji

Nakon Drugog svjetskog rata u nekim se hrvatskim krajevima „sve više razvijaju različiti aspekti multietničke koegzistencije u lokalnim zajednicama“,⁷²⁸ dok su takvi odnosi u nekim mjestima više-manje onemogućeni upravo zbog opterećenosti sličnim povijesnim naslijeđima, što će kasnije i pod utjecajem velikosrpske propagande poprimiti ekstremne razmjere. „Međunacionalni odnosi postaju glavni problem koji prodiere u sve pore društva, uvlači se u privatnu i intimnu sferu“ što će u ratu na nekim prostorima u potpunosti uništiti socijalne odnose na lokalnoj razini, dakle susjedske odnose, prijateljstvo, zajedničko igranje djece, generacijsku solidarnost, kumstvo i bračne veze.⁷²⁹ Naravno, neki su odnosi uspjeli preživjeti čak i rat, ovisno o blizini i intenzitetu ratnih djelovanja i prijeratnim međunacionalnim odnosima. Zbog sudaranja dviju političkih koncepcija i ciljeva, velikosrpske ekspanzionističke politike te hrvatskog legitimnog i legalnog prava na odcjepljenje i osamostaljenje, doći će do urušavanja, a na nekim područjima, izravno pogođenim ratnim razaranja, i do potpunog raspada hrvatsko-srpskog suživota.

Međunacionalni se odnosi zaoštravaju krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina u političkom, kulturnom i javnom životu pa se postavlja pitanje: što je s privatnim životom Hrvata i Srba te njihovom međusobnom komunikacijom i suživotom na lokalnoj

⁷²⁶ Radelić, *Hrvatska i Jugoslavija*, 762.

⁷²⁷ Barić, *Srpska pobuna*, 44.

⁷²⁸ Babić, *Etnonacionalizam i rat*, 176.

⁷²⁹ Isto, 18.

razini? Jesu li njihovi odnosi ostali otporni na zahuktavanje odnosa na političkoj i državnoj razini? Sve veća netrpeljivost, zaoštavanje odnosa i neprijateljstvo između Hrvata i Srba, s uže znanstvene i makropolitike razine, postupno su se prelijevali i na onu umjetničko-glazbenu i sportsku, da bi tako naposljetku dospjeli na lokalnu razinu i prodrli među najšire slojeve. Tako se po sportskim natjecanjima primjećuje raspoloženje naroda unutar Jugoslavije koje se od zajedništva pretvaralo u razilaženje, odnosno „dezintegraciju jugoslavenskog društva i prostora“.⁷³⁰

Prema istraživanju iz 1989. godine međunacionalni odnosi u pojedinim hrvatskim regijama ocijenjeni su uglavnom dobrima. U tom je vremenu srpski nacionalizam uzeo maha,⁷³¹ što budi i hrvatski nacionalizam koji prekida „hrvatsku šutnju“ nastalu početkom sedamdesetih godina. Iako su stavovi ispitanika u kontroliranim društvima, kao što je bilo socijalističko u bivšoj Jugoslaviji, bili dosta suspregnuti i nedovoljno iskreni, vjerojatno je da su građani u 1989. godini slobodnije, bez bojazni, mogli iznositi svoje stavove.⁷³² Od tri skupine ispitanika – domaćeg hrvatskog stanovništva, useljenika i domaćeg srpskog stanovništva – predratni život najmanje pozitivno ocjenjuje domaće hrvatsko stanovništvo, iako ni u njihovim odgovorima uglavnom nisu bili zastupljeni ni sukobi ni mržnja.⁷³³ Najbolje ocijenjena kvaliteta suživota bila je u zapadnoj Slavoniji i Banovini, a najlošija u Dalmaciji, odnosno u dalmatinskom zaleđu, kasnijem žarištu srpske pobune, gdje su zabilježeni i najčešći incidenti u prijeratnom razdoblju. Ipak, to se odnosi na „zanemarivo mali segment istraživane populacije“.⁷³⁴ No, 1989. godine međunacionalni su se odnosi u lokalnim zajednicama, u ovom slučaju kninskog kraja, pogoršali. Isprva se to očitovalo u fizičkoj odvojenosti hrvatskog i srpskog stanovništva u tom području,⁷³⁵ o čemu se raspravljalo i na sjednici Predsjedništva SFRJ u srpnju te godine. Pri tome izjave hrvatskih predstavnika ukazuju na strah od pojačanog srpskog nacionalizma.⁷³⁶

⁷³⁰ Goldstein, „Je li se Jugoslavija“, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7274.pdf>; (18. 9. 2011.) Stanje se mijenja u svibnju 1990. godine na utakmici *Dinama* i *Crvene zvezde* u Zagrebu, kad je velika skupina beogradskih navijača bez razloga počela uništavati stolice i tući malobrojne Dinamove navijače. Policija je u tom sukobu intervenirala tek kad su se zagrebački navijači preko terena krenuli obračunati s onim beogradskim. I na kasnijim su utakmicama zabilježeni incidenti, na kojima je sve češće dolazilo do različitih sukoba na nacionalnoj osnovi (Isto). I glazba je poticala buđenje nacionalnih osjećaja, što se vidi u primjeru popularnosti pjesme poznate hrvatske rock-skupine *Prljavo Kazalište*, koja u jednoj pjesmi sadrži stih „zadnja ruža hrvatska“; http://hr.wikipedia.org/wiki/Prljavo_kazali%C5%A1te (20. 1. 2012.)

⁷³¹ Primjeri ispoljavanja srpskog nacionalizma su brojni mitinzi, održavani i na hrvatskom tlu, na kojima se izražava podrška Miloševićevoj politici te izjave poput: „Ovo je Srbija!“

⁷³² Babić, *Etnonacionalizam i rat*, 91-92.

⁷³³ Isto, 131.

⁷³⁴ Isto

⁷³⁵ Ivančić, „Benkovče, Benkovče“, 16-18.; Žaja, „Straže „zapetih“ živaca“, 5.

⁷³⁶ Barić, *Srpska pobuna*, 47.

Reakcije Srba na novu hrvatsku vlast

Dolaskom HDZ-a na vlast, stanje se još više zaoštrava. Premda ta vladajuća stranka u svom programu nije sadržavala nacionalnu ekskluzivnost ni želju za etnički čistom Hrvatskom, Srbi u Hrvatskoj, potpaljeni beogradskom propagandom, to su doživljavali kao obnovu ustaštva, a demokratsku su Hrvatsku uspoređivali s NDH. Učvršćivanju tih stavova doprinijele su neke radikalne izjave te ponekad gruba i eksplicitna retorika nekih HDZ-ovih dužnosnika.⁷³⁷ Srbi su se u Hrvatskoj osjetili ugroženima i donošenjem novog hrvatskog Ustava, u kojem su označeni kao „nacionalna manjina“, dok su prije bili navedeni kao „narod“, premda u Jugoslaviji nisu mogli osnivati političke stranke ni kulturne institucije sa srpskim predznakom, što im je omogućeno upravo uvođenjem višestranačja i novim hrvatskim Ustavom.⁷³⁸ Iako je Tuđman počeo otpuštati Srbe iz administracije i policije kako bi na taj način ispravio neravnomjernost kadra u nacionalnom pogledu, bio je spreman i za ustupke. Tako je Jovanu Raškoviću u svibnju 1990. ponudio mjesto potpredsjednika Sabora i „izrazio spremnost da pregovara u davanju kulturne autonomije“ u mjestima s najvećom koncentracijom Srba u Hrvatskoj, što je 1989. godine zatražio i srpski ekonomist Jovo Opačić. Rašković je tad zatražio da se autonomija definira šire i da se u Ustavu Srbi navedu kao „konstitutivan narod“, na što Tuđman nije pristao. Nakon toga je Rašković pozvao članove SDS-a na bojkot Sabora.⁷³⁹

Kao povod Srbima za neprihvatanje nove hrvatske vlasti poslužilo je i uvođenje hrvatske zastave s hrvatskim povijesnim grbom, što su oni nazivali ustaškim znakovljem, a posebno su oštro reagirali na najavu promjene imena milicija u redarstvo. U znak protesta, kninski milicajci prosvjedovali su upućivanjem otvorenog pisma SUP-u, navodeći da „neće prihvatiti nove odore, jer one podsjećaju na one koje su nosile ustaše.“ U tome su ih podržavali i brojni kninski građani srpske nacionalnosti. Neki srpski milicajci nisu htjeli potpisati to pismo pa su žigosani kao izdajice srpskog naroda.⁷⁴⁰ Milicija na kraju nije preimenovana u redarstvo, nego u policiju, a nove hrvatske odore, plavosive s grbom umjesto petokrake, pojavile su se tek krajem 1990. i početkom 1991. godine.

⁷³⁷ Poznata je izjava Šime Đodana prilikom Sinjske alke 1991. godine kad je govorio da su Srbi u prosjeku niži od Hrvata oko „15 centimetara i imaju šiljate glave, a vjerojatno imaju i manji mozak“.; Barić, *Srpska pobuna*, 137.; Stipe Mesić u Australiji je izjavio da su Hrvati pobijedili dva puta, s tim da je prvu pobjedu označilo priznanje hrvatske države od strane sila Osovine 1941. godine.; <http://www.youtube.com/watch?v=ewXMOyJjphU> (7. 1. 2012.)

⁷³⁸ Barić, *Srpska pobuna*, 90.

⁷³⁹ Ramet, *Balkanski Babilon*, 80.

⁷⁴⁰ Barić, *Srpska pobuna*, 70.

Činjenica je da su neki pripadnici hrvatske vojske i policijskih snaga koristili ustaška znakovlja, ali oni „nisu činili temeljnu i prevladavajuću sastavnicu identiteta i svjetonazora hrvatskih vojnika i policajaca“.⁷⁴¹ Iako je bila riječ o marginalnim skupinama, to je poslužilo kao argument srpskim tvrdnjama o obnovi NDH.

Hrvati su kolektivno nazivani ustašama te su obilježeni kao genocidan narod. Srbijanski tisak prvenstveno je služio za strašenje Srba i optuživanje Hrvata za navodne zločine. Tako se ističu naslovi „Hrvatski specijalci bacali srpsku decu“, „Srpska deca kao taoci“, „Strah i zebnja u severnoj Dalmaciji“, „Napad na srpski narod“⁷⁴². Beogradski novinari govore kako je u Kninu zavladao strah, da im Hrvati prijete i namjerno isključuju struju da Srbi ne mogu gledati prijenose utakmica *Crvene Zvezde*, kao ni Miloševićeve govore.⁷⁴³ Osim straha i osjećaja ugroženosti, veći dio Srba je izražavao i ideološko slaganje s Miloševićevom politikom. Mnogi Srbi jednostavno nisu željeli suživot s Hrvatima niti su namjeravali „povesti ozbiljniji dijalog s novim hrvatskim vlastima i na taj način u sklopu Hrvatske osigurati svoja prava i egzistenciju“.⁷⁴⁴ Pobuna, koja je djelomično uzrokovana strahom, pretvorila se u oružani napad na svoje dojučerašnje hrvatske susjede i sugrađane.⁷⁴⁵ Bez obzira na političke sukobe i pretenzije na isti teritorij, ostaje pitanje: otkud toliko brutalnosti, razaranja, uništavanja gradova i sela u kojem su svi donedavno živjeli te masovnih ubojstava i protjerivanja sugrađana i susjeda?

Psihologija rata. Nacionalni identitet kao meta

Neki autori smatraju da su za „pretvaranje već prestrašenog stanovništva u vojnike pripremljene za borbu protiv dotadašnjih susjeda i prijatelja (često u doslovnom smislu) morali biti oslobođeni moralnih ograničenja i prožeti mržnjom prema ciljnim osobama.“⁷⁴⁶ Oslobođanje od moralne odgovornosti može se postići kombinacijom prebacivanja odgovornosti na nekog drugog (u ovom slučaju odgovornost rata prebačena je na Miloševića i njegovu vladu), osjećajem manje odgovornosti, izobličanjem posljedica te, na kraju, dehumanizacijom i demonizacijom koja je možda najvažnija. Kako je već navedeno, kroz srbijansku propagandu Hrvati su obilježeni kao fašisti i ustaše čija

⁷⁴¹ Barić, *Srpska pobuna*, 69.

⁷⁴² Runtić, *Domovinski rat*, 139.

⁷⁴³ Barić, *Srpska pobuna*, 80.

⁷⁴⁴ Isto

⁷⁴⁵ Isto, 141.

⁷⁴⁶ Ramet, „Under the holy“, 91.

egzistencija ugrožava onu srpsku, s tim da se tijekom ubijanja hrvatskih civila, od kojih „nitko nije nevin“, istovremeno zadržavala pozitivna slika o sebi.⁷⁴⁷ I Srpska pravoslavna Crkva je, u ulozi duhovnog vodstva, u govorima o „božanskoj Srbiji“ odigrala veliku ulogu u srpskoj ekspanzionističkoj politici.⁷⁴⁸ Možda bi se tim elementima mogli objasniti masovni pokolji, silovanja te fizičko i psihičko zlostavljanje u logorima, kao i kulturocid.

Ratovi koju su vođeni na prostoru bivše Jugoslavije obilježeni su i snažnim udarima na nacionalni i kulturni identitet, odnosno na sve ono što jedan narod čini posebnim, prepoznatljivim ili, bolje rečeno, sve ono što tvori sami identitet određenog naroda. Tako se mogu vidjeti brojni primjeri razaranja vjerskih objekata.⁷⁴⁹ Preko razaranja simbola identiteta jednog naroda ili nacionalne manjine na određenom teritoriju zapravo se radi o načinu prisvajanja teritorija, što je posebno izraženo u manjim zajednicama te je imalo dvostruku svrhu. Prvo, time se „baš kao i sustavnim i masovnim silovanjima te drugim oblicima ponižavanja, „nepodobno“ stanovništvo dodatno zastrašivalo i poticalo na bijeg.“ Drugo, kako se razaranje nastavilo i nakon protjerivanja i ubijanja stanovništva, i sami su se njihovi spomenici shvaćali kao svojevrsno oružje kojim ta druga, neprijateljska zajednica drži neki prostor koji „treba uništiti drugim oružjem (...) kako bi se dotični prostor do kraja „oslobodio“ odnosno prisvojio u svim njegovim dimenzijama.“⁷⁵⁰

Zbog takvih događaja dolazi do čvrste homogenizacije pripadnika određenog naroda. Srbi su se postupno homogenizirali kroz sustavnu propagandu, priče o njihovoj ugroženosti i pridruživanje pobunjeničkim postrojbama. Na hrvatsku je, pak, homogenizaciju djelovala spoznaja da su njihovi dotadašnji kolege, susjedi ili prijatelji prešli na pobunjeničku stranu i sad njih držali na ciljniku.⁷⁵¹ Zbog želje za osvetom i kod dijela Hrvata javljaju se napadi na Srbe,⁷⁵² što vidimo na primjeru nekih samovoljnih postupaka hrvatskih vojnika i civila nakon oslobodilačke operacije Oluja.

⁷⁴⁷ Ramet, „Under the holy“, 91.

⁷⁴⁸ Isto, 90.

⁷⁴⁹ Prilikom oslobađanja Drniša u kolovozu 1995. godine hrvatski vojnici zatječu crkvu sv. Ante razrušenu (spominje se čekićem razbijena krstionica i uništeni oltari), a neke njezine dragocjenosti prenesene su u netaknutu pravoslavnu crkvu.; Mić, „Drniš 500. godišnjicu“, 4.; Slično je stanje bilo i u Vrlici, oslobođenoj 5. kolovoza u podnevnim satima. *Slobodna Dalmacija* obavještava o vrličkoj crkvi Gospe od Rožarija – „crkva devastirana, sve crkvene relikvije polomljene, a na zidovima ćirilični grafiti“.; Paštar, „Vrličko kolo radosti“, 6.; Dolazi i do demoliranja pravoslavnih crkava, primjerice na osječkom su području pravoslavne crkve izložene razaranju i pljački.; Barić, *Srpska pobuna*, 136.

⁷⁵⁰ Magaš i Žanić, *Rat u Hrvatskoj*, 14.

⁷⁵¹ Antić, *Velikosrpski nacionalizam*, 232.

⁷⁵² Babić, *Etnonacionalizam i rat*, 98.

Balvan revolucija – počeci srpske oružane pobune

Balvan revolucija naziv je za početak srpske pobune u sjevernoj Dalmaciji, događaj u kojem su pobunjenici bacali drveće i kamenja na ceste i željezničke pruge. Naoružani civili kontroliraju i onemogućavaju promet te, uz kraj dotad vrlo uspješne turističke sezone, nastaju zastoji i gužve na cestama.⁷⁵³ S barikada se pucalo na vozila, civile i hrvatske policajce. Hrvati se na kninskom području osjećaju ugroženo jer su izloženi prijetnjama i vandalskim napadima na svoju imovinu pa se neki od njih sklanjaju u Šibenik.⁷⁵⁴ Dolazi do napetosti i nepovjerenja među kolegama različite nacionalnosti⁷⁵⁵ koji više ne mogu raditi zajedno.

Ubrzo je uslijedila nova socijalna pojava nazvana *vikend ratovanjima*. Radi se o urbanim Srbima koji petkom poslije posla odlaze na barikade, a u ponedjeljak se vraćaju na svoja radna mjesta u gradove.⁷⁵⁶ Žene srpske nacionalnosti u to su vrijeme dolazile po plaće svojih muževa koji su sudjelovali u pobuni, a tražilo se isplaćivanje plaća i mirovina čak i nakon srpskog odvajanja od Republike Hrvatske.⁷⁵⁷ Određene državne i poluslužbene mjere vršile su pritisak na Srbe u Hrvatskoj, a to se vidi u primjeru otpuštanja radnika s posla, zahtjevima za potpisivanjem izjava lojalnosti hrvatskoj državi itd. Sličan slučaj bio je i s policijom, koji se također očitovao u otpuštanju Srba, a zapošljavanju Hrvata, što ne možemo obrazložiti hirom hrvatskog nacionalizma, nego brigom države da, u vremenu sve agresivnije srpske politike i jačanja pobune, ima odane policijske snage.⁷⁵⁸ Neki su hrvatski mediji, kao što je *Slobodni tjednik*, proglašavali Srbe na slobodnom hrvatskom području pobunjenicima i petokolonašima čime se poticalo nepovjerenje prema cjelokupnom stanovništvu srpske nacionalnosti. Ipak, za razliku od tog tjednika, takva pojava nije bila karakteristična za cjelokupni tadašnji hrvatski tisak.⁷⁵⁹

⁷⁵³ Runtić, *Domovinski rat*, 110-116.

⁷⁵⁴ Barić, *Srpska pobuna*, 82.

⁷⁵⁵ U šibenskoj Tvornici lakih metala radnici hrvatske nacionalnosti više ne žele raditi s kolegom srpske nacionalnosti čija se slika kako drži podignuta tri prsta na barikadama pojavila u novinama. Dotični je Srbin izjavio kako je otišao na barikade svjesno kako bi „branio svoj srpski narod od Tuđmanovih specijalaca“; Isto, 130.

⁷⁵⁶ Runtić, *Domovinski rat*, 347.

⁷⁵⁷ Barić, *Srpska pobuna*, 134.

⁷⁵⁸ Isto, 141.

⁷⁵⁹ Isto, 138.

Pobuna obuhvaća i ostala mjesta u kninskom okruženju.⁷⁶⁰ Napetost i narušavanje odnosa stanovništva hrvatske i srpske nacionalnosti šire se i na veće gradove. To se u ovom slučaju odnosi na obalne gradove u čijem se zaleđu razbuktavala pobuna. Primjer takvog grada je Zadar. U svibnju 1991. godine u gradu dolazi do masovnog okupljanja građana hrvatske nacionalnosti, revoltiranih pogibijom jednog hrvatskog redarstvenika kojeg su Srbi ubili kraj Benkovca pa dolazi do demoliranja objekata u vlasništvu Srba. Istodobno kruže glasine da „pojedini ugostitelji srpske nacionalnosti iz tog grada pomažu srpsku pobunu“. Takvi istupi utječu na stvaranje negativnog stava dotad možda odanih srpskih građana prema novoj hrvatskoj vlasti.⁷⁶¹ Zbog osjećaja nesigurnosti i ugroženosti, Srbi napuštaju Zadar i odlaze u njegovo zaleđe, odnosno srpska sela iz kojih je velik dio njih porijeklom. Srbi odlaze iz većih hrvatskih gradova i to ne samo zbog straha i osjećaja nesigurnosti, nego i zbog stajališta da ne žele prihvatiti hrvatsku vlast, opredjeljujući se za pobunu i nadajući se povratku kad te gradove zauzme JNA.⁷⁶²

Slika 1. Balvan revolucija⁷⁶³

Odnosi Hrvata i Srba u ratnom razdoblju

U ratnom razdoblju odnos Hrvata prema Srbima, posebno u područjima s velikim brojem žrtava i razaranja, ispunjen je velikom količinom nepovjerenja i

⁷⁶⁰ Grgurinović, „Hrvati – građani“, 20. 8. 1990.; „Ne daju ćirilične table“, 3.; Ivančić, „Raspoloženje naroda“, 4.

⁷⁶¹ Barić, *Srpska pobuna*, 130.

⁷⁶² Jedna Srpkinja koja '91. napušta Karlovac, tvrdeći da je to učinila jer nije željela prihvatiti „ideologiju NDH“. Srbin iz Zagreba napušta metropolu jer su, prema njegovu mišljenju, Hrvati ustašoidni prema Srbima te je on iz tog razloga početkom listopada 1991. godine došao u Glinu i pridružio se pobunjenicima.; Isto, 132.

⁷⁶³ Isto, 118.

neprijateljstva.⁷⁶⁴ Taj se odnos posebno zaoštrava pogibijom dvanaestorice hrvatskih policajaca u sukobu sa srpskim pobunjenicima u Borovu Selu, u svibnju 1991. godine,⁷⁶⁵ što su mnogi počeli smatrati početkom rata u Hrvatskoj. U prvim danima i mjesecima agresije, srpski pobunjenici i JNA protjerali su hrvatsko stanovništvo, pljačkali imovinu raseljenih osoba i izbjeglica, a porušeni su i brojni sakralni objekti. Posljedice rata su, osim ljudskih žrtava te materijalne štete i narušene ekološke ravnoteže, razaranje primarnih socijalnih mreža što čini temelje lokalnih zajednica.⁷⁶⁶ Posljedice su i danas vidljive, a najprije se očituju u segregaciji Hrvata i Srba, koja je, primjerice, uočljivija u istočnoj Slavoniji, nego u zapadnoj Slavoniji i Banovini.⁷⁶⁷ Počinjeni su brojni zločini i masakri nad civilima čiji su reprezentativni primjeri Vukovar i Škabrnja. Sve je to iznimno negativno utjecalo na susjedske i prijateljske odnose između Hrvata i Srba s tim da su, dakako, bili daleko gori oni odnosi na područjima s jačim ratnim razaranja. U nekim mjestima dolazi do potpunog prekida međunacionalnih susjedskih i prijateljskih odnosa, dok su neki očuvani jer su susjedi Hrvati i Srbi međusobno pomagali jedni drugima odnosno dio susjeda je i u nesigurnim ratnim vremenima štutio susjede druge nacionalnosti.⁷⁶⁸ Prema regijama postoje znatne razlike u ponašanju susjeda u ratu, a posebno iznenađenje je situacija u istočnoj Slavoniji gdje su susjedi najviše udarili na susjede i prijatelje druge nacionalnosti.⁷⁶⁹ Alarmantno je stanje bilo i u dalmatinskom zaleđu, a posebno je neizvjesna situacija za daljnji boravak preostalog stanovništva na područjima uz bojišnicu, koja je uvjetovana i ratnim operacijama, nakon kojih je obično dolazilo do protuakcija i osvetničkih napada na civilno stanovništvo.⁷⁷⁰

Nezaobilazna tema, kad se govori o odnosima dviju sukobljenih nacija u ratnim vremenima, bračni su odnosi tj. „miješani brakovi“ koji su bili dosta zastupljeni u vrijeme Jugoslavije. Prepreke u sklapanju takvih brakova očitovale su se u pitanju vjeroispovijesti i nekim teškim povijesnim naslijeđima, kao što je Drugi svjetski rat. Tijekom rata neki brakovi upadaju u krizu, prate ga trzavice i svađe, a dio se raspada.⁷⁷¹ Vukovar i Pakrac su primjeri naselja s velikim udjelom mješovitih brakova u prijeratnom razdoblju, da bi u

⁷⁶⁴ Barić, *Srpska pobuna*, 139.

⁷⁶⁵ Isto, 130.

⁷⁶⁶ Isto, 94.

⁷⁶⁷ Babić, *Etnonacionalizam i rat*, 165.

⁷⁶⁸ Isto, 188.

⁷⁶⁹ Isto, 179.

⁷⁷⁰ Isto, 394.

⁷⁷¹ Barić, *Srpska pobuna*, 190.

ratnom vremenu doživjeli gotovo potpuni kolaps.⁷⁷² Međutim, dio se brakova i očuvao, a takvi su živjeli pod nadzorom srpskih vlasti na okupiranim područjima, npr. u Pakracu. Tako je za jednog Srbina oženjena Hrvaticom navedeno da je „do oslobođenja“ bio otvoreni pristaša HDZ-a. Zatim su nadzirani parovi čija su djeca živjela na hrvatskom teritoriju te kontaktiraju s Hrvatima i „otvoreno izražavaju svoje „nezadovoljstvo“ s krajinskim vlastima.“⁷⁷³ I u Petrinji je velik broj miješanih brakova za čije pripadnike postoje sumnje da održavaju veze s hrvatskom stranom i prikupljaju obavještajne podatke za Hrvatsku vojsku.⁷⁷⁴ Ovi primjeri pokazuju da su se i u ratnim vremenima neke društvene veze između pripadnika dviju sukobljenih nacija ipak očuvale te da u nekim područjima nije došlo do potpunog raspada društva.

Zaključak

Odnosi Hrvata i Srba, njihov suživot i društvene veze u ratnom su razdoblju na području današnje Republike Hrvatske društvena činjenica koja zahtijeva posebnu i još dublju analizu od ovog rada. Suživot tih dvaju naroda, njihovi odnosi u mirnom razdoblju te međusobna ratovanja obilježili su cijelo dvadeseto stoljeće, a buknuili su kao vatra početkom devedesetih godina slomom komunizma i raspadom Jugoslavije. Upravo raspad te višenacionalne tvorevine, koja je desetljećima nacionalno pitanje „držala na uzdama“, omogućio mu je da postane prioritet u konstruiranju novih državnih zajednica na prostoru bivše Jugoslavije. U traganju za rješenjem nacionalnog pitanja posegnulo se za najgorom mogućom metodom – ratom. Srbi u Hrvatskoj godinama su bili pod utjecajem beogradske propagande koja je cijeli hrvatski narod optuživala za ustaške zločine, Srbe je prikazivala kao one „bolje“, ali istodobno ugrožene od Hrvata, a novu je demokratsku Hrvatsku proglašavala novom NDH. To je ujedno dovodilo do buđenja hrvatskog nacionalizma i otpora, a takav slijed događaja vodio je do pogoršanja hrvatsko-srpskih odnosa na lokalnoj razini što se očitovalo u međunacionalnom susjedstvu, prijateljstvu pa i bračnim vezama.

Prema istraživanju provedenom 1989. godine, međunacionalni odnosi ocijenjeni su uglavnom dobrima, ali uzevši u obzir da su se sukobi među njima počeli razbuktavati

⁷⁷² Miješanih brakova u Vukovaru je bilo 35%, što ga je smještalo na sami vrh bivše države.; Babić, *Etnonacionalizam i rat*, 191.

⁷⁷³ Barić, *Srpska pobuna*, 390.

⁷⁷⁴ Isto

nakon samo godinu dana da bi se poslije pretvorili u pravi rat u kojem su susjedi napali susjede, prijateljstva su pucala, a brakovi se raspadali, tim istraživanjima treba pristupiti s dozom opreza. Nužno je postaviti pitanje koliko su ispitanici u svojim odgovorima bili iskreni i koliko su njihovi odnosi sa susjedima druge nacionalnosti bili čvrsti i duboki, imajući u vidu da se situacija tako brzo i korjenito promijenila. U to je vrijeme i kod Hrvata nacionalni naboj bio na visokoj razini, što se vidi i u rezultatima izbora 1990. godine, na kojima je uvjerljivo pobijedio HDZ. Moguće je da su neslaganja postojala i prije, ovisno o sredini u kojoj su živjeli i ovisno o tome koliko su određena povijesna naslijeđa, kao što je Drugi svjetski rat, bila prisutna u životima tih ljudi. No bez obzira na osobne stavove ispitanika, u isprepletenosti njihovih privatnih života te kvaliteti odnosa s drugom nacionalnom skupinom ili stupnju integracije srpskog stanovništva u hrvatsko društvo, može se govoriti barem o toleranciji. Međunacionalni su se odnosi razlikovali po hrvatskim regijama. Tako su hrvatsko-srpski odnosi bili bolji u zapadnoj Slavoniji i Banovini, dok su najgori bili u Dalmaciji i istočnoj Slavoniji, što se kasnije potvrđuje i ratnim razaranjima i stradavanjem civila. U Dalmaciji su i incidenti bili češći, ali oni nisu bili pravilo. U ratnom razdoblju neki odnosi su u potpunosti zamrli, a neki su se i očuvali, ovisno o njihovoj prijašnjoj čvrstini, o otpornosti na velikosrpsku propagandu te o jačini ratnih razaranja pojedinih područja. Naravno da se u toj jako složenoj tematici ne može osloniti samo na spomenuto istraživanje iz 1989. godine; sustavnija se istraživanja na tom polju tek moraju provesti.

Ne smije se zanemariti jedan od najvažnijih utjecaja promjene u odnosima, a to je propaganda. Srbijanski mediji su u javnost plasirali njima odgovarajuće (dez)informacije koje su padale na plodno tlo. Tu se radi većinom o ruralnim i nerazvijenim krajevima s većinskim homogenim srpskim stanovništvom koje, primjerice, čita samo srbijanski tisak i koje obrazovani hrvatski Srbi sve više približavaju Miloševićевой politici. Srpska je pobuna iz svojih središta postupno obuhvaćala i šira područja, prodirala je i u veće hrvatske gradove, u slučaju ako su se ti gradovi nalazili u relativnoj blizini uporišne točke srpske pobune, što smo vidjeli na primjeru Zadra. U nekim područjima, kao što su to bili veći gradovi, u kojima je stanovništvo uglavnom bilo izmiješano ili je prevladavalo ono hrvatsko i gdje je bio omogućen ravnomjeren pristup informacijama, sukobi su bili marginalni. Zaoštavanjem odnosa, odvajanjem dijela hrvatskog teritorija i početkom rata, uz fizičku odnosno geografsku razdjelnicu, stvara se i ona psihološka koja je, prema

nekim istraživanjima, više-manje integrirano društvo u bivšoj jugoslavenskoj zajednici dovodila do podjele po nacionalnoj osnovi.

Bibliografija

Knjige

Allock, John B. *Explaining Yugoslavia*. London: Horst & Company, 2000.

Antić, Ljubomir. *Velikosrpski nacionalni program – ishodišta i posljedice*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007.

Babić, Dragutin. *Etnonacionalizam i rat u Hrvatskoj: teorijski aspekti i istraživanje međunacionalnih odnosa u lokalnim zajednicama*. Zagreb: Plejada, 2010

Baletić, Zvonimir. *Hrvatska od agresije do mira*. Zagreb: AGM, 1994.

Barić, Nikica. *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005.

Goldstein, Ivo. *Hrvatska: 1918. – 2008*. Zagreb: Europapress holding: Novi Liber, 2008.

Magaš, Branka, Ivo Žanić, ur. *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991. – 1995.*, Zagreb – Sarajevo: Naklada Jesenski i Turk i Dani, 1999.

Ramet, Sabrina. *Balkanski Babilon: raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*. Zagreb: Alineja, 2005.

Runtić, Davor. *Domovinski rat – rat prije rata*. Vinkovci: Neobična naklada, 2004.

Znanstveni članci

Radelić, Zdenko. „Hrvatska i Jugoslavija: neki problemi povijesnih istraživanja“. *Časopis za suvremenu povijest* 35 (2003), br. 3: 753-768.

Ramet, Sabrina. „Under the holy lime tree: The Inculcation of Neurotic & Psychotic Syndromes as a Serbian Wartime Strategy 1986-1995“. *Polemos* 5 (2002), br. 1-2, 83-97.

Žunec, Ozren. „Socijalna konstrukcija pobune Srba u Hrvatskoj 1990.-1995.“. *Časopis za suvremenu povijest* 40 (2008), br. 1: 33-45.

Internetski izvori

Goldstein, Ivo. „Je li se Jugoslavija mogla održati? Pretpostavke za historičku analizu“, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7274.pdf> (7. 1. 2012.)

<http://www.youtube.com/watch?v=ewXMOyJjphU> (7. 1. 2012.)

http://hr.wikipedia.org/wiki/Prljavo_kazali%C5%A1te (20. 1. 2012.)

Tisak

Grgurinović, Željko. „Hrvati – građani drugoga reda“. *Večernji list*, (Zagreb), 20. kolovoza 1990.

Ivančić, Viktor. „Benkovče, Benkovče, ča barjak ne viješ“. *Slobodna Dalmacija*, (Split), 4. kolovoza 1990., 16-18.

Ivančić, Viktor. „Raspoloženje naroda u tri čina“. *Slobodna Dalmacija*, (Split), 20. kolovoza 1990., 4.

Mić, Miroslav. „Drniš 500. godišnjicu slavi u slobodi“. *Slobodna Dalmacija*, (Split), 6. kolovoza 1995., 4.

„Ne daju ćirilčne table“. *Večernji list*, (Zagreb), 11. kolovoza 1990, 3.

Paštar, Toni. „Vrličko kolo radosti“. *Slobodna Dalmacija*, (Split), 6. kolovoza 1995., 6.

Žaja, Robert. „Straže 'zapetih' živaca“, *Slobodna Dalmacija*, (Split), 20. kolovoza 1990., 5.

THE CONFLICT, WAR AND COLLAPSE OF THE SOCIETY

The paper analyzes key factors that caused and contributed to deterioration of Croatian and Serbian relations at the beginning of the 1990s. Previous relations and experiences, but also the infiltration of the Greater-Serbian propaganda, in some of the areas in Croatia with the significant number of the Serbian population caused the Serbian national homogenization, armed Serbian insurgency against democratic Croatian Government and ultimately, aggression. Such developments led to Croatian national homogenization and because of war crimes and destructions of the aggressor in some communities there was partial or total disintegration of the former society.

Keywords: *International relation, communities, Greater-Serbian propaganda, national homogenization, war, society disintegration*